

Andrzej Moroz
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
amoroz@umk.pl

Operator WIESZ – wyróżnik komunikacji potocznej

1. Wprowadzenie

We współczesnej polszczyźnie da się wskazać grupę wyrażen, które – prócz przekazywania znaczenia – pełnią różne funkcje w strukturze aktu określonego typu komunikacji, a co więcej, czynią ten akt bardziej rozpoznawalnym, o czym decyduje ich powtarzalność i odtwarzalność. Z tego też powodu bezpośrednim przedmiotem obserwacji w tym tekście będą wyrażenia językowe, które w swoim składzie zawierają segment *wiesz*, jak również stanowią komponent wyróżniający komunikacji potocznej, rytualizując ją w określony sposób. Celem prowadzonych analiz jest z kolei próba wskazania najbardziej reprezentatywnych cech jednostki pełniącej w akcie komunikacji funkcję fatyczną. Nim jednak podjęty zostanie główny wątek rozważań, konieczne jest przyjęcie kilku założeń opisu, ze szczególnym zwróceniem uwagi na metodologiczne tło stawianych hipotez badawczych.

1.2. Założenia metodologiczne

Przede wszystkim akceptuje się tutaj zasadnicze założenia semantyki strukturalnej, a szczególnie tezę o nierozzerwalności powiązania formalnej i znaczeniowej strony znaku językowego¹, co sprawia, że zasadniczym za-

¹ F. Saussure, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, Warszawa 1991; tenże, *Szkice z językoznawstwa ogólnego*, Warszawa 2004; M. Danielewiczowa, *Dosięgnąć przedmiotu. Rzecz o Ferdynandzie de Saussurze*, Warszawa 2016.

daniem badaczy języka jest ustalanie kształtu i znaczenia „konkretnych bytów językowych”, którymi operują użytkownicy². Z tego też powodu kluczowym pojęciem prowadzonych dalej obserwacji czyni się „jednostkę języka” w znaczeniu, które nadał jej Andrzej Bogusławski³. Przy takim podejściu będzie ona ciągiem segmentów graficznych niepodzielnym na takie podciągi, które byłyby elementami klas substytucyjnych niezamkniętych. Istotnym składnikiem tak zdefiniowanej jednostki są miejsca walencyjne otwierane dla elementów dołączanych do niej i tworzących z nią kompletne struktury komunikacyjne. Na miejsca te nałożone są z kolei ograniczenia selekcyjne decydujące o klasie obiektów zdolnych do ich zajmowania⁴. Dodatkowo – podobnie jak Adam Dobaczewski – cechy suprasegmentalne traktuje się tu jako „pełnoprawny składnik zespołu cech płaszczyzny wyrażenia (*signifiant*), a nie jako coś, co jest ewentualnie dodane do rzekomo od prozodii niezależnych wyrażen systemu językowego”⁵. Przyjęcie takiej definicji sprawia, że jednostka leksykalna jest bytem składniowym – niepodzielnym na tym poziomie języka, a w jej charakterystyce są uwzględnione własności kompletywne, instrukcje wchodzenia przez nią w struktury składniowe. To wszystko prowadzi do wniosku, że jednostka jest bytem elementarnym w strukturze zdania i stanowi najistotniejszy element modelu składni, określanego „składnią jednostek”⁶.

Zgodnie z przyjętą metodologią badań akceptuje się również tezę redukcjonizmu poznawczego, zgodnie z którą wyróżnienie większej liczby jednostek fundowanych na tym samym kształcie graficznym winno być motywowane dostrzegalnymi odmiennosciami znaczeniowymi. Faktem jest bowiem to, że najdrobniejsze różnice w strukturze formy bądź znaczenia określonego wyrażenia mogą wskazywać na istnienie odrębnej jednost-

² M. Danielewiczowa, *W głąb specjalizacji znaczeń. Przysłówkowe metapredykaty atestacyjne*, Warszawa 2012, s. 25.

³ A. Bogusławski, *O zasadach rejestracji jednostek języka*, „Poradnik Językowy” 1976, nr 8, s. 356–364; tenże, *Jednostki języka a produkty językowe. Problem orzeczeń peryfrastycznych*, [w:] *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego*, red. M. Szymczak, Wrocław 1978, s. 17–30; tenże, *Preliminaria gramatyki operacyjnej*, „Polonica” 1988, nr 13, s. 163–223; tenże, *Język w słowniku*, Wrocław 1988; tenże, *Jeszcze o delimitacji bilateralnych wielkości językowych*, [w:] *Symbolae Slavisticae. Dedykowane Pani Profesor Hannie Popowskiej-Taborskiej*, red. E. Rzetelska-Feluszko, Warszawa 1996, s. 47–55.

⁴ Zob. S. Karolak, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa 2002.

⁵ A. Dobaczewski, *Prozodia układów repetycyjnych*, [w:] *Sens i brzmienie 7*, red. M. Danielewiczowa, J. Bilińska, K. Doboszyńska-Markiewicz, J. Zaucha, Warszawa 2015, s. 98.

⁶ M. Grochowski, *Główne kierunki badań syntaktycznych w Polsce w drugiej połowie XX wieku i na początku XXI wieku*, [w:] *Językoznawstwo w Polsce. Kierunki badań i perspektywy rozwoju*, red. M. Grochowski, Warszawa 2012, s. 139–155; tenże, *Słownik i gramatyka – centrum języka i językoznawstwa. Wprowadzenie do problematyki*, [w:] *Horyzonty humanistyki*, red. S. Gajda, Opole 2012, s. 85–104.

ki języka⁷, a co więcej, „trzeba zachować należytą czujność, by nie pomylić [jednostek leksykalnych – AM] z pewnymi, uzualnymi, co prawda, ale jednak połączeniami”⁸.

1.2. Funkcje języka i tekstu

Przyjmuje się tu również bezdyskusyjnie rozróżnienie sfer *langage* – *langue* – *parole*⁹. Szczególnie cenne z punktu widzenia prowadzonych obserwacji jest jednak odróżnienie sfery systemu (*langue*) oraz sfery tekstu (*parole*). Rzutuje to bowiem bezpośrednio na dwa problemy podejmowane w tym artykule.

Pierwszy dotyczy tytułowej potoczności, która nie stanowi tu jednak bezpośredniego przedmiotu obserwacji. Z tego względu wykorzystana zostanie podstawowa definicja zjawiska, zgodnie z którą „język potoczny to język [...], jakim się ludzie posługują na co dzień, w swobodnych rozmowach, a więc język mniej staranny od literackiego...”¹⁰. Trzeba jednakże zauważyć, że tak rozumiana potoczność jest pewnym uroszczeniem. Z pewnością bowiem w strukturze *langue* są elementy nacechowane potocznością, predystynowane do pełnienia funkcji w określonych typach komunikatów, niemniej same komunikaty należy uznać za sferę *parole*. Prawdą jest, że problem statusu języka mówionego, jak również statusu różnych odmian stylistycznych wymaga gruntownych badań, co przekracza – jak zaznaczono – w znacznym stopniu ramy niniejszego artykułu.

Drugi problem wpisujący się w relację *langue* i *parole* dotyczy funkcji pełnionych przez poszczególne składniki wypowiedzi, jak również wypowiedź traktowaną całościowo. Kluczem do ich zrozumienia jest klasyczny podział Romana Jakobsona¹¹, zgodnie z którym wyróżnia się sześć składników aktu komunikacji, jak również sześć – powiązanych z tymi składnikami – funkcji języka. Wśród nich znajdują się dwie istotne z punktu widzenia prowadzonych tu analiz – powiązana z kontaktem funkcja faktyczna oraz nakierowana na odbiorcę funkcja konatywna. Problem ten był szczegółowo analizowany m.in. przez Renatę Grzegorzyczkową¹², która – zwracając uwagę na niedoskonałości propozycji Jakobsona – przedstawiła

⁷ Zob. A. Bogusławski, *Uwagi o pracy nad frazeologią*, [w:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej III*, red. Z. Saloni, Białystok 1989, s. 15; J. Wajszczuk, *O metateksie*, Warszawa 2005, s. 11.

⁸ A. Bogusławski, M. Danielewiczowa, *Verba Polona Abscondita. Sonda słownikowa III*, Warszawa 2005, s. 12.

⁹ Zob. M. Danielewiczowa, *Dosięgnąć przedmiotu...*, s. 125.

¹⁰ M. Kucala, *Język mówiony*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1994, s. 137.

¹¹ R. Jakobson, *Poetyka w świetle językoznawstwa*, „Pamiętnik Literacki” 1960, nr LI/2, s. 431–473.

¹² R. Grzegorzyczkowa, *Problem funkcji języka i tekstu w świetle teorii aktów mowy*, [w:] *Język a Kultura, tom 4, Funkcje języka i wypowiedzi*, red. J. Bartmiński, R. Grzegorzyczkowa, Wrocław 1991, s. 11–28.

własną. Przede wszystkim w wyniku ewolucji poglądów autorka stopniowo zrezygnowała z wyróżniania funkcji fatycznej, a jednocześnie szczegółowo wydzielała typy funkcji nakłaniających¹³. Ostatecznie jednak rozdzieliła dwie klasy funkcji języka i wypowiedzi, a mianowicie: funkcje systemu – generatywną i poznawczą – oraz funkcje wypowiedzi. W drugim zbiorze znajduje się m.in. zamierzona i pozainformacyjna funkcja poszczególnych wypowiedzi – nakłaniająca (w pewnym stopniu odpowiada to konatywnej funkcji Jakobsona) oraz niezamierzona funkcja poszczególnych wypowiedzi, charakteryzująca wpływanie na odbiorcę (w pewnym uproszczeniu obejmuje ona funkcję fatyczną)¹⁴. Poruszony przez Grzegorzczukową problem bardzo wyraźnie dzieli dwie sfery działania – sferę systemu (*langue*), która odpowiada za oznaczenie funkcji symbolicznej lub reprezentatywnej jednostek elementarnych oraz generowanie ciągów złożonych, a także sferę wypowiedzi (*parole*), co można uznać za wszelkiego typu operacje wykonywane na jednostkach systemu. Prawdą jest, że w literaturze przedmiotu można spotkać liczne opracowania dotyczące podziału funkcji języka¹⁵, niemniej odróżnienie funkcji systemu od funkcji tekstu jest prawdopodobnie rozwiązaniem kluczowym. Tym samym przyjmuje się, że w prowadzonych w tym tekście rozważaniach jednostki systemowe o funkcji poznawczej pełnią pozasystemowe (tekstowe) funkcje, m.in. nakłaniającą lub charakteryzującą.

2. Jednostki leksykalne z segmentem *wiesz*

Już pobieżna analiza wyrażen językowych zawierających segment *wiesz* prowadzi do przekonania, że różne jej wystąpienia trudno jest uznać za realizację jednej jednostki systemowej. Opierając się tym samym na przyjętym wyżej założeniu dotyczącym precyzji analiz służących oddzielaniu niepodzielnych jednostek leksykalnych od połączeń tych jednostek, wyjdźmy od przesłedzenia dostępnych opracowań leksykograficznych pod kątem informacji na temat klas obiektów zawierających interesujący nas segment.

2.1. Przedmiot obserwacji w korpusie

Z uwagi na fakt, że analizowany zbiór nie ma charakteru monolitycznego, warto w punkcie wyjścia ustalić klasy obiektów spełniających sfor-

¹³Tamże, s. 22–23.

¹⁴Tamże, s. 26.

¹⁵Zob. A. Furdal, *Językoznawstwo otwarte*, Opole 1977; A. Awdziejew, *Klasyfikacja funkcji pragmatycznych*, „Polonica” 1983, nr 9, s. 53–88.

mulowany wyżej warunek – obecność segmentu *wiesz*. Do realizacji tego celu zostanie wykorzystany zbiór wyrażeń wygenerowanych ze zrównoważonej wersji *Narodowego Korpusu Języka Polskiego*¹⁶.

- (1) *Dobrze wiesz, że jest tak samo zdrowy jak ty czy ja.* NKJP
- (2) *Czy nie wiesz, że pola są życiem państwa?* NKJP
- (3) *Nawet nie wiesz, jak mi pomogłeś.* NKJP
- (4) *Dobrze wiesz, o czym mówię.* NKJP
- (5) *Co wiesz o świecie, o rzeczach, o celu istnienia?* NKJP
- (6) *A wiesz ty, trznadlu, kto tam nad nami komendę najwyższą sprawował?*
NKJP
- (7) *A skąd wiesz?* NKJP
- (8) *Będę czekał wiesz gdzie!* NKJP
- (9) *Mów, co wiesz – przerwał Ab-Ram.* NKJP
- (10) *Więzy krwi, jak sama dobrze wiesz, nie muszą [...] decydować o sympatii.* NKJP
- (11) *Otóż, jak zapewne wiesz, babka miała po swojej rodzinie wygórowane ambicje.* NKJP
- (12) *Była dla mnie bardzo łaskawa, co jak wiesz, jest u niej nieczęste.* NKJP
- (13) *A wiesz pan, nie narzekam.* NKJP
- (14) *A wiesz – skierowała się znów do Jerzego – kiedyś prawie bym się ochrzciła.* NKJP
- (15) *I dlatego, wiesz – szepnąłem tajemniczo – mam coś dla ciebie.* NKJP
- (16) *Te wysokie cylindry, wiesz, bardzo kiedyś modne, teraz mniej.* NKJP
- (17) *Taka... no wiesz, blokowa dziewczyna...* NKJP
- (18) *Dobrze myślę i wiesz, nawet się cieszę, że nie musiałeś odprawiać ze mną scen batalistycznych.* NKJP
- (19) *Tak, było bosko, jak w Cepelii, folklor, wiesz, owce, pastuchy.* NKJP
- (20) *Bo wiesz, są różne sprawy, i ty tego nie rozumiesz.* NKJP
- (21) *Zaczął prosić i, wiesz, w końcu się zgodziłem.* NKJP
- (22) *Wiesz wiesz, jak to wygląda po prostu ona miała opakowania od tego jak było narysowane.* NKJP
- (23) *Wiesz. wiesz że tak to zabrzmiało kochanie. teraz wiesz. teraz żebyś sobie uzbierała pieniądze to w następnej kolejności.* NKJP
- (24) *Są też klity takie wiesz stare gdzie płacisz wiesz sto złotych czy tam.*
NKJP
- (25) *I wiesz nie mogę tego szczyścić. wiesz. ale numer. wiesz. i leżą takie białe glutki przyklejone...* NKJP
- (26) *Jak to mówimy powozisz się po stoku czyli wiesz. szszsz. i wiesz i wytracisz prędkość. zresztą pamiętam fajne momenty wiesz.* NKJP

¹⁶ NKJP – *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, [w:] <http://nkjp.pl> (zapis przykładów zgodnie z oryginałem).

Przed wszystkim wśród wymienionych przykładów wyróżnia się grupa od (1) do (9). Mamy w nich bowiem do czynienia ze standardowym użyciem czasownika *wiedzieć*. Ich cechą charakterystyczną jest to, że występuje w nich drugoosobowa forma czasownika, która może być zastąpiona – zależnie od sytuacji komunikacyjnej – formą inną; por.:

- (1a) *Dobrze wiem, że jest tak samo zdrowy jak ty czy ja.*
- (1b) *Dobrze wiemy, że...*
- (1c) *Dobrze wiedzą, że...*

Niejednokrotnie wyrażenia tego typu stanowiły przedmiot analiz językoznawczych, a wątpliwości z nimi związane w gruncie rzeczy sprowadzają się do liczby i kształtu jednostek leksykalnych fundowanych na kształcie *wie* bądź innych formach czasownika *wiedzieć*. Analizie poddaje się między innymi problem relacji zachodzącej pomiędzy wyrażeniami *wie, że; wie coś; wie, jak; wie o czym*, postulując oddzielanie poszczególnych jednostek, np. odrębnego traktowania wyrażenia semantycznie prostego *wie, że*¹⁷. Rozważania dotyczące tej klasy jednostek nie mieszczą się jednak w zarysowanym wyżej zakresie obserwacji.

Z grupą wyrażenń scharakteryzowanych powyżej łączą się struktury z przykładów (10)-(12). Występuje w nich wyrażenie *jak X wiesz*, któremu w literaturze przedmiotu przypisuje się status parentezy i traktuje łącznie z ciągami *jak sądzę, jak można przypuszczać, jak się wydaje*¹⁸. Realizacje takie uznaje się zwykle albo za zjawisko poziomu tekstu¹⁹, albo za odrębne jednostki leksykalne²⁰, albo też za wynik operacji parentetyzujących²¹. Wyrażenia takie różnią się przy tym od jednostek stanowiących przedmiot analizy w niniejszym tekście. Ich cechą charakterystyczną jest bowiem między innymi brak wyraźnych ograniczeń nakładanych na formę czasownika *wiedzieć*, jak również istnienie dostrzegalnych ograniczeń linearyzacyjnych²². Nie jest natomiast cechą wyróżniającą sama parentetyczność, gdyż wybrane do analizy w tym tekście operatory również posiadają tę cechę (zob. p. 3.1.); por.:

¹⁷ A. Bogusławski, *Więcej' wśród aspektów prymitywu ,wie, że'*, „Linguistica Copernicana” 2010, nr 1 (3), s. 23–79.

¹⁸ A. Moroz, *Parenteza ze składnikiem czasownikowym we współczesnym języku polskim*, Toruń 2010; M. Stępień, *Wyrażenia parentetyczne w strukturze wypowiedzi – semantyka, składnia, prozodia*, Warszawa 2013.

¹⁹ A. Kałowska, *Parenteza jako składnik tekstu polifonicznego*, [w:] *Anabasis. Prace ofiarowane Profesor Krystynie Pisarkowej*, red. I. Bobrowski, Kraków 2003, s. 107–119.

²⁰ Zob. M. Stępień, *Wyrażenia parentetyczne...*

²¹ Zob. A. Moroz, *Parenteza ze składnikiem czasownikowym...*

²² Tamże, s. 205–238.

- (10a) *Więzy krwi, jak sami dobrze wiemy, nie muszą...*
 (10b) *Więzy krwi, jak sam dobrze wie, nie muszą...*

Odrębnie należy potraktować wyrażenia pojawiające się w przykładach (13)-(21). Ich cechą charakterystyczną jest wyraźne ograniczenie zmienności formalnej. Jeżeli odmiana jest możliwa, to jedynie w bardzo ograniczonym zakresie; por.:

- (16a) *Te wysokie cylindry, wiecie, bardzo kiedyś modne, teraz mniej.*
 (16b) *?Te wysokie cylindry, wiemy, bardzo kiedyś modne, teraz mniej.*
 (17a) *Taka... no wiecie, blokowa dziewczyna...*
 (17b) *?Taka... no wiedzą, blokowa dziewczyna...*

Zgodnie z przyjętą wyżej metodologią (zob. p. 1.2.) to ograniczenie formalne sugeruje obecność różnych jednostek leksykalnych, co przemawia za podjęciem szerszym badań nad ich statusem. Istotną cechą w ich wypadku jest bowiem specyficzny udział w strukturze aktu komunikacji, polegający na realizacji nie tylko funkcji systemowych, ale też tekstowych, między innymi nakłaniającej. Ciągom tym zostanie poświęcona dalsza część prowadzonych rozważań.

Pozostają do wyróżnienia jeszcze dwie grupy wyrażen. Przede wszystkim są to ciągi z przykładów (22)-(23), gdzie mamy do czynienia ze stycznym powtórzeniem tego samego kształtu graficznego. Wydaje się jednak, że w tym przypadku mamy do czynienia z operacją powtarzania tej samej jednostki leksykalnej, która w pełnym kształcie pojawia się jako druga w ciągu linearnym. Składnik poprzedzający jest jej eliptyczną wersją, która wprowadza aspekt zastanowienia, zatrzymując tok komunikatu. Dzięki temu może być – bez szkody dla jego pełności – usunięta ze struktury tekstu. Podobnie funkcję podkreślającą pełni trzecie linearnie wystąpienie *wiesz*; por.:

- (22a) *Wiesz, jak to wygląda...*
 (23a) *Wiesz, że tak to zabrzmiało...*

Tym samym w przykładach (22) i (23) mamy do czynienia z konstrukcjami składniowymi, nie zaś odrębnymi jednostkami, co przemawia za ich wyłączeniem z opisu.

W grupie ostatniej wreszcie – przykłady (24)-(26) – pojawiają się puště semantycznie wyrażenia. W literaturze przedmiotu zwykło się nazywać je pazantymi wypełnionymi²³. Sygnalizują one swego rodzaju nieporadność

²³Zob.: J. Labocha, *Przerwania jako sygnały trudności wyboru leksykalnego i formalnego w polszczyźnie mówionej*, „Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 1. ZNUJ DLXXIX. Prace Językoznawcze” 1981, z. 70, s. 111-120; K. Ru-

komunikacyjną, a formalnie mogą być zastąpione bądź pauzą niewypełnioną, bądź przerwaniem o innym kształcie; por.:

(24a) *Są też klity takie yyyy stare gdzie płacisz yyyy sto złotych czy tam.*

(24b) *Są też klity takie ... stare gdzie płacisz ... sto złotych czy tam.*

Jak można sądzić, komponent *wiesz* pozostaje tu na granicy dwóch zjawisk językowych. Z jednej strony zachowuje jeszcze ślady wyjściowej funkcji fatycznej – służącej podtrzymaniu kontaktu, z drugiej zaś, przez natręctwo powtarzania, zbliża się do typowych przerw i pauz komunikacyjnych, które zasadniczo utraciły funkcję informacyjną. Należy przypuszczać, że analiza takich obiektów – bez wątplenia konieczna – wymaga stosowania odrębnych narzędzi badawczych, co przemawia za ich wyłączeniem z opisu.

2.2. *Wiesz* okiem leksykografa

Opis interesujących nas obiektów w słownikach nie jest jednolity i prowadzi do wyróżnienia albo jednej jednostki leksykalnej (o kształcie hasłowym *wiedzieć*)²⁴, albo nawet siedemnastu postaci²⁵. W interesującym nas przedmiocie *Wielki słownik języka polskiego* pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego²⁶ wyróżnia trzy jednostki związane z hasłem WIEDZIEĆ, a mianowicie: (1) ‘móc powiedzieć coś zgodnie z prawdą o tym, czego dotyczy dalsza część zdania’ – *wiedział, że*; (2) ‘używane w celu zwrócenia uwagi słuchacza na to, co mówiący za chwilę powie’ – *wiesz co*; (3) ‘używane w sytuacji, gdy mówiący nie chce lub nie potrafi dokładnie wskazać cechy czegoś lub kogoś, ale sądzi, że odbiorca rozumie, o jaką cechę chodzi’ – *taki wiesz*. Prócz tego słownik ten wyróżnia jednostkę *no wiesz* o znaczeniu ‘forma wyrażenia oburzenia lub zaskoczenia tym, co ktoś inny zrobił lub powiedział’.

O wyrażeniach stanowiących bezpośredni przedmiot zainteresowania w tym artykule słowniki wypowiadają się niewiele. Najwięcej na ich temat podaje jedynie *Inny słownik języka polskiego*²⁷. Przede wszystkim notuje on cztery wykrzykniki o alternatywnych kształtach *wiesz, wiecie, wie Pan, wie Pani* itp., a mianowicie wykrzyknik używany, aby: (1) nawiązać lub pod-

dek-Data, *Pauza i przerwanie w wypowiedzi mówionej*, „Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa 1. ZNUJ DLXXIX. Prace Językoznawcze” 1981, z. 70, s. 103–109.

²⁴ ISJP – *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1978–1981.

²⁵ ISJP – *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, Warszawa 2000.

²⁶ WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*, red. P. Źmigrodzki, (online – <http://wsjp.pl>).

²⁷ ISJP – *Inny słownik...*

trzymać kontakt z rozmówcą (np. *Wiesz, Kaziu, ten nasz sąsiad, to miły człowiek.*), (2) wypełnić pauzę w wypowiedzi (np. *On był taki jakiś, wie Pani, zagubiony.*), (3) wyjaśnić coś, odwołując się do wiedzy lub doświadczenia rozmówcy (np. *Założ tę dłuższą sukienkę, no wiesz, tę niebieską.*), (4) zwrócić uwagę rozmówcy na to, co chcemy powiedzieć (np. *Wiesz, z niego to kawał świni.*). Dodatkowo pojawia się wyjaśnienie, że słowami *no wiesz, no wiecie, no wie pan, no wie Pani* itp. wyrażamy swoje oburzenie lub zaskoczenie, np. *No wiesz, masz pomysły.*

Jak można sądzić, opracowania słownikowe koncentrują się zasadniczo na opisie podstawowych znaczeń czasownika *wiedzieć*²⁸, ograniczając się jedynie do podania funkcji pewnych wstąpień specyficznych²⁹. Brakuje natomiast głębszego uzasadnienia istnienia wyrażen językowych o kształcie *wiesz*, które odgrywają rolę w kształtowaniu określonych funkcji wypowiedzi. Pewnym wyjątkiem w tym zakresie są *Sondy słownikowe* przygotowane przy współredakcji Andrzej Bogusławskiego. W pierwszej z nich pojawia się jednostka **|wiesz co^o|**³⁰, którą autorzy uznają za nieodmienną i przypisują jej paralokucję³¹ – ‘twoja wiadomość zasługuje na zlekceważenie’³², w drugiej zaś pojawiają się trzy jednostki zawierające dany segment: **|nie wiesz, jak to jest^o|** o paralokucji ‘wiesz, że wiadoma rzecz, o której właśnie była mowa, zasługująca z pewnego punktu widzenia na ocenę negatywną, jest zwykłą rzeczą, i znasz inne podobne zjawiska’, **|no wiesz^o|** o paralokucji ‘zwrot wyrażający dezaprobatę dla zachowania adresata lub przewidywanego na podstawie obecnego zachowania adresata jego późniejszego zachowania i zdziwienie jego właśnie apercypowaną wypowiedzią lub innym zachowaniem pozwalającym na uznanie jego obecnego lub przyszłego zachowania za właśnie takie, iż właściwą reakcją na nie jest dezaprobata’, **|wiesz/wiecie, jak jest^o|** o paralokucji ‘wiem, że ze względu na wiedzę o wiadomym przedmiocie, jaką dysponujesz/dysponujecie, nie muszę wchodzić w szczegóły, żeby uzyskać twoje/wasze zrozumienie dla tego, o czym mówię’³³.

Powyższa – z konieczności skrótowa – analiza dostępnych źródeł korpusowych i leksykograficznych pokazuje, że istnieje grupa wyrażen języ-

²⁸ sjp – *Słownik języka...*, wsjp – *Wielki słownik...*

²⁹ isjp – *Inny słownik...*

³⁰ Zgodnie z notacją stosowaną w pracy: A. Bogusławski, M. Danielewiczowa, *Verba Polona Abscondita...*, postać jednostki jest zapisywana drukiem prostym, a znak „^o” informuje o jej zdaniowym charakterze.

³¹ Paralokucją, według A. Bogusławskiego i J. Wawrzyńczyka, jest wielowyrzowe wyrażenie prezentujące ładunek poznawczy danej struktury za pomocą innych środków językowych (A. Bogusławski, J. Wawrzyńczyk, *Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*, Warszawa 1993, s. 28).

³² A. Bogusławski, J. Wawrzyńczyk, *Polszczyzna, jaką znamy...*, s. 411.

³³ A. Bogusławski, M. Danielewiczowa, *Verba Polona Abscondita...*, s. 295–297.

kowych, których opis leksykograficzny został zrealizowany pobieżnie bądź nie został zrealizowany wcale. Ten fakt przemawia za tym, aby przyrzeć się bliżej ciągom leksykalnym zawierającym segment *wiesz*. Temu będą poświęcone dalej formułowane wnioski.

3. *Wiesz* – operator charakteryzujący

Będący podstawowym przedmiotem analiz operator *wiesz* był już kilkakrotnie charakteryzowany w literaturze przedmiotu. Przede wszystkim zwracano uwagę na jego kontynuującą funkcję konatywną, podgrzewającą kanał komunikacyjny od strony nadawcy³⁴, a z drugiej strony podkreślano jego specyficzne funkcje, np. stwarzanie więzi fatycznej, udział w replikach informacyjnych i dyskursywnych, rolę operatora wiedzowościowego (zwalnającą nadawcę od poszukiwania nowego składnika), wskazywania tematu i otwieranie miejsca dla tematu wypowiedzi³⁵. Cechą charakterystyczną formułowanych do tej pory sądów jest przypisywanie mu funkcji metatekstowej³⁶ oraz uznawanie, że „sygnał konatywny *wiesz* [...] jest pozbawiony autonomicznej zawartości semantycznej, [a – AM] to, co wydaje się wtórną cechą semantyczną, wynika z kontekstu”³⁷. Powszechnie uznaje się także, że operator *wiesz* dominuje frekwencyjnie w polszczyźnie potocznej³⁸ i można uznać go za element klasy rytualizmów fatycznych³⁹. Nie podlega jednak dyskusji fakt, że jest on składnikiem komunikacji opartej na bezpośrednim kontakcie nadawcy i odbiorcy. Z tego też powodu możliwe jest przypisanie mu również etykiety operatora charakteryzującego⁴⁰.

3.1. Formalno-semantyczne cechy operatora *wiesz*

Wychodząc od grupy przykładów, w których zidentyfikowano operator *wiesz* – (13)-(21), trzeba stwierdzić, że liczba teoretycznie możliwych jednostek fundowanych na tym kształcie jest znaczna, np. *no wiesz*, *wiesz co*, *wiesz*. Z tego też powodu konieczne są – w punkcie wyjścia – pewne ograniczenia. Z uwagi na fakt, że dwie pierwsze jednostki znalazły już

³⁴K. Pisarkowa, *Składnia rozmowy telefonicznej*, Wrocław 1975, s. 21.

³⁵K. Ożóg, *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej*, Kraków 1990, s. 54.

³⁶Tamże, s. 43–54.

³⁷K. Pisarkowa, *Składnia rozmowy...*, s. 22.

³⁸Tamże, s. 22; K. Ożóg, *Leksykon metatekstowy...*, s. 43–44.

³⁹Rytualizacjami fatycznymi Kazimierz Ożóg nazywa składniki otwierające i zamykające kontakt między nadawcą i odbiorcą, np. *witam*, *żegniam*, *ładna pogoda* (K. Ożóg, *Leksykon metatekstowy...*, s. 24).

⁴⁰Wskazana przez Renatę Grzegorzyczkową funkcja charakteryzująca jest najbliższa dostrzegalnej funkcji operatora *wiesz*, co przemawia za wybraniem wskazanego określenia (R. Grzegorzyczkowa, *Problem funkcji języka...*, s. 26).

stosunkowo adekwatną charakterystykę w sondach słownikowych, uwaga zostanie skoncentrowana jedynie na ciągu podstawowym – *wiesz*.

3.1.1.

Przede wszystkim należy uznać, że wyrażenie to jest używane głównie parentetycznie, co interpretuje się w ten sposób, że ciąg *wiesz* jest częścią struktury wyższego rzędu, jest względem niej izolowany co najmniej jednostronnie pauzą intonacyjną, której w piśmie odpowiadają znaki interpunkcyjne (przecinek lub myślnik), co więcej, nie nakłada na wyrażenia, z którymi występuje, wyraźnych ograniczeń formalnych i semantycznych, tzn. że pozostaje względem nich w relacji kookurencji⁴¹. W przeciwieństwie do Marzeny Stępień⁴² uznaje się tu, że wyrażenie parentetyczne nie musi w sposób bezwzględny występować w interpozycji ciągu podstawowego⁴³; por.:

(27) *Wiesz, trochę się przed nią ukrywam, popijam piwo, kultura i kontrola.*

NKJP

(28) *Te dwie pierwsze to taka, wiesz, szczenięca miłość.* NKJP

(29) *Życie jest głupie, wiesz?* NKJP

Analizowany operator nie podlega też standardowym ograniczeniom linearyzacji, pojawia się w antepozycji, interpozycji i postpozycji ciągu głównego, jak również może wystąpić bezpośrednio po spójniku podrzędnym – zob. (30), współrzędnym – zob. (18) i (21), a także przyimku – zob. (31), co jest silnym ograniczeniem dla wielu struktur wtrąconych.

(30) *Nie chodzi nawet o to, że, wiesz, broń jest prywatna.* NKJP

(31) *Chciałabym iść do jakiejś gazety mhm na, wiesz na wolontariat⁴⁴.* NKJP

(32) *Ale tam umówmy się że jakiegoś kielonka dla, wiesz. Kurażu.* NKJP

Z funkcją parentezy wiąże się również – co wielokrotnie powtarzano – metatekstowość⁴⁵, której cechą jest „współwystępowanie z daną wypowiedzią i mówienie o niej [...], a wyrażenie reprezentujące wypowiedź drugoplanową ma podwójne odniesienie – do wypowiedzi podstawowej i do

⁴¹ A. Moroz, *Parenteza ze składnikiem czasownikowym...*; M. Stępień, *Wyrażenia parentetyczne...*

⁴² M. Stępień, *Wyrażenia parentetyczne...*, s. 72

⁴³ A. Moroz, *Parenteza ze składnikiem czasownikowym...*, s. 89–99.

⁴⁴ Problemem interpretacji przykładów korpusowych jest przede wszystkim niekonsekwentna interpunkcja, co utrudnia ich właściwą kwalifikację.

⁴⁵ A. Moroz, *Parenteza ze składnikiem czasownikowym...*, s. 99; M. Stępień, *Wyrażenia parentetyczne...*, s. 72.

mówiącego”⁴⁶. Jak się wydaje, analizowany tu ciąg wskazuje przede wszystkim na wspólnotę wiedzy nadawcy i odbiorcy, niemniej dokonuje również swoistych operacji na tekście, z którym współwystępuje (zob. p. 3.2).

3.1.2.

Kształt formalny analizowanego tu wyrażenia jest zdeterminowany sytuacją komunikacyjną. Otóż w zależności o typu odbiorcy (indywidualnego bądź kolektywnego) może on wystąpić w kilku wersjach – *wiesz*, *wiecie*, *wie Pan*, *wie Pani*, *wiedzą Państwo*; por.:

(33) *Zabawne i przewrotne, a i alegoryczne (wiecie, odwrócenie drogi życiowej...)*. NKJP

(34) *Ale, wie Pani, niezwykle cenię sobie wyobraźnię*. NKJP

(35) *A skoro się tu pojawiła syntagma „wiedzą Państwo”*. NKJP

Taki stan rzeczy wynika z tego, że jego wykorzystanie wymaga bezpośredniego kontaktu nadawcy i odbiorcy oraz służy zwrotowi do odbiorcy, ustalającemu zakres wspólnej ich wiedzy. W związku z powyższym uzasadnione wydaje się ograniczenie kształtu jednostki do pojedynczego segmentu *wiesz*. Z uwagi bowiem na fakt, że służy on do wskazania wspólnego dla nadawcy i odbiorcy obszaru wiedzy przez odwołanie do kontekstu komunikatu, zbędne jest przytaczanie zakresu tej wiedzy; por.:

(36) *Ja wolę gorzałę, wiesz, gorzka gorzala, słodka miłość*. NKJP

Możliwe jest jednak przywołanie tej wiedzy wprost. W takim wypadku składnik ją charakteryzujący występuje najczęściej w strukturze wypowiedzi głównej i jest dodawany do struktury dzięki specjalnemu mechanizmowi (zob. 3.2.). Związek taki jest jednak swoistą redundancją treściową, gdyż zakłóca podstawową funkcję operatora, odwołanie do znanych nadawcy i odbiorcy informacji; por.:

(37) *A w bramie była kiedyś kolektura, wiesz, totalizatora wyścigów konnych*. NKJP

(38) *Tartak koło Wejherowa, wiesz który?* NKJP

3.1.3.

Prowadzone wyżej rozważania pozwalają na obronę tezy o odrębności leksykalnej operatora *wiesz*. Przyjmuje się więc, że jednostka ta realizuje strukturę **[wiesz^o]** o możliwej do ustalenia paralokucji ‘wyrażenie stano-

⁴⁶M. Grochowski, *Partykuły, parenteza a wyrażenia metatekstowe*, „Z polskich studiów slawistycznych. Seria XI. Językoznawstwo” 2007, s. 72.

wiąże odwołanie do wspólnej wiedzy nadawcy i odbiorcy komunikatu, względnie służące ustaleniu zakresu takiej wiedzy'. Z powyższych analiz wynika, że operator *wiesz* jest strukturą niezależną od kontekstu zdaniowego, ale zależną od kontekstu tekstowego. Wiedza wspólna dla nadawcy i odbiorcy musi być bowiem związana z sensem sądu zrealizowanego we wcześniejszym bądź tym samym wypowiedzeniu; por.:

(39) *Latem szedłem na budowę. Wiesz, taczki, betoniarka.* NKJP

(40) *Tylko czasem, wiesz, zjawia się jakiś rodzaj wiary albo nadziei, że jednak może coś, może ktoś...* NKJP

Tym samym sam operator, uczestnicząc w kształtowaniu sytuacji komunikacyjnej pomiędzy nadawcą i odbiorcą, odnosi się – z jednej strony do kontekstu komunikatu, z drugiej zaś operuje na składnikach wypowiedzenia, z którym współwystępuje. Relację tę można przedstawić za pomocą następującego schematu:

N

Tekst_A – *wiesz* - Tekst_B

O

KONTEKST

Jak widać, nadawca (N) formułuje komunikat (Tekst_A + Tekst_B) skierowany do odbiorcy (O), a jednocześnie dodaje do tego komunikatu składnik *wiesz*, również skierowany do odbiorcy (O), którego odniesieniem jest wspólna wiedza kontekstowa nadawcy (N) i odbiorcy (O), zarazem operujący na składnikach wypowiedzi podstawowej (Tekst_B).

3.2. Dodatkowe funkcje *wiesz*

Analizowany w niniejszym tekście operator – co podkreślano wielokrotnie – przede wszystkim służy odwoływaniu się do wspólnej wiedzy nadawcy i odbiorcy komunikatu. Nie zmienia to jednak faktu, że w niektórych użyciach nakładają się na to funkcje dodatkowe. Opis wszystkich z nich przekracza jednak ramy krótkiego tekstu. Z tego też powodu uwaga zostanie skupiona na dwóch z nich.

3.2.1.

Okazuje się, że własności syntaktyczne wyrażenia *wiesz* predestynują go do funkcji operatora dodawania. W takim wypadku jego użycie wzmac-

nia mechanizm tekstotwórczy polegający na dodaniu określonego składnika wypowiedzenia do struktury wypowiedzianego wcześniej tekstu; por.:

(41) *Kultura i oświata istniały tylko na papierze, wiesz, dla zamydlenia oczu.*

NKJP

(42) *Ona ma różne swoje koncepcje. Trochę takie... wiesz... literackie... NKJP*

Zwróćmy przede wszystkim uwagę na fakt, że operator *wiesz* w formalno-znaczeniowej strukturze zdania ma charakter fakultatywny. Może być usunięty bez szkody dla jego pełności. Istotne jest jednak to, że w procesie komunikacyjnym element znajdujący się w linearnym układzie zdania w jego postpozycji jest formalnie powiązany z częścią antepozycyjną, niemniej przez nadawcę komunikatu został on wydzielony, przede wszystkim intonacyjnie; por.:

(41a) *Kultura i oświata istniały tylko na papierze dla zamydlenia oczu.*

(41b) *Kultura i oświata istniały tylko na papierze || dla zamydlenia oczu.*

Jak da się zauważyć, zdania (41a) i (41b) charakteryzują się odmiennym sposobem hierarchizacji treści. W przykładzie (41b) nadawca komunikatu prócz informacji podstawowej, iż *kultura i oświata istniały tylko na papierze*, przekazuje informację dodatkową dotyczącą motywacji takiego postępowania. Ten proces izolacji intonacyjnej ma za zadanie podkreślić istotność tego faktu. Obecność operatora *wiesz* dodatkowo wzmacnia przekaz. Można wobec tego stwierdzić, że analizowane tu wyrażenie zdolne jest do wzmacniania procesu dodawania, a jednocześnie uczestniczy w mechanizmie kształtującym strukturę tematyczno-rematyczną zdania, poprzez podkreślenie rematu. Takie zachowanie sprawia, że analizowana tu jednostka nie tylko uczestniczy w mechanizmach ekstratekstualnych, ale jednocześnie zdolna jest do operowania na samym tekście.

3.2.2.

Prócz mechanizmu dodawania operator *wiesz* może także – w niektórych pozycjach – uczestniczyć w procedurach potwierdzania. Jak zaznaczono wcześniej, nadawca komunikatu – przywołując wyrażenie *wiesz* – odwołuje się do wiedzy wspólnej dla nadawcy i odbiorcy, względnie próbuje ustalić jej zakres. Jednak w niektórych użyciach pojawienie się analizowanego tu operatora służy przede wszystkim uzyskaniu potwierdzenia od odbiorcy komunikatu, że wiedza, która jest przywoływana, jest tożsama dla obu interlokutorów; por.:

(43) *To twoja babcia, wiesz?* NKJP

(44) *Nikt po Warszawie nie chodzi w koszulce Polonii, wiesz?* NKJP

W obu przytoczonych powyżej przykładach operator *wiesz* jest finalnym składnikiem zdania. Zgodnie z wcześniej omówionymi mechanizmami jest on izolowany intonacyjnie i interpunkcyjnie od podstawowej jego części. Tym samym można mu przypisać tekstowe odniesienie anaforyczne. Łączy on bowiem przywoływanie wspólnej wiedzy nadawcy i odbiorcy z sensem antepozycyjnego wyrażenia zdaniowego. Sam kontur intonacyjny wskazuje jednak na potwierdzający charakter operatora. Jest to pytanie skierowane do odbiorcy, a jego celem jest ustalenie tożsamości wiedzy obu uczestników aktu komunikacji. Istotnym elementem tak sformułowanego zapytania jest jego retoryczny charakter. Warto w tym miejscu nadmienić, że taka funkcja *wiesz* bliska jest funkcji opisanego przez słowniki wyrażenia *nieprawda*. *Wielki słownik języka polskiego* przypisuje mu m.in. znaczenie ‘mówiący prosi rozmówcę o potwierdzenie prawdziwości tego, o czym powiedział’ i odpowiadający mu schemat „__+*nieprawda?*”⁴⁷; por.:

(45) *Pan chciał ze mną porozmawiać, nieprawda?* wsjp

W przytoczonym przykładzie nadawca wskazuje na prawdziwość sformułowanego sądu – *pan chciał ze mną rozmawiać* – poprzez retoryczne pytanie *nieprawda?*. Tym samym funkcje obu operatorów są zbliżone, a różnica dotyczy jedynie typów tekstów, w których mogą one wystąpić. Oficjalnej wersji przykładu (45) przeciwstawia się bowiem wersję potoczną, charakteryzująca się bezpośredniością relacji nadawcy i odbiorcy; por.:

(46) *Chciałeś ze mną porozmawiać, wiesz?*

4. Wnioski

Przeprowadzone wyżej obserwacje zdają się potwierdzać tezę, że wyróżnienie odrębnej jednostki leksykalnej o kształcie *wiesz* i oddzielenie jej od czasownika *wiedzieć* jest w pełni uzasadnione. Wynika to przede wszystkim z odmienności cech formalnych – ograniczeń formy oraz braku ograniczeń linearyzacji, jak i semantycznych – odwoływania się do wspólnej wiedzy nadawcy i odbiorcy komunikatu. Za jej odrębnością przemawiają również funkcje stylistyczne. Wyrażenie *wiesz* jest bowiem jednym z najbardziej charakterystycznych składników komunikacji potocznej, co

⁴⁷ wsjp – *Wielki słownik...*

więcej, czyni taką komunikację bardziej rozpoznawalną, a tym samym prowadzi do jej rytualizacji. Jest natomiast rzeczą zauważalną, że wyrażenia oparte na kształcie *wiesz* mają tendencję do łączenia się z różnymi elementami funkcyjnymi, np. *a wiesz, bo wiesz, no wiesz, ale wiesz*. Taki stan rzeczy przemawia za kontynuowaniem obserwacji dotyczących analizowanego tu operatora. Rzeczą konieczną staje się bowiem oddzielenie odrębnych jednostek leksykalnych od ich połączeń – ciągów, w których opisywany w tym tekście operator charakteryzujący *wiesz* jest wzmacniany dodatkowymi, fakultatywnymi jednak, składnikami. Kwestia ta wymaga natomiast głębszego przeanalizowania.

Operator YOU KNOW ('wiesz') – Distinguishing Feature of Colloquial Communication

The object of observation is the lexical units of the form you know ('wiesz'), which functions mainly in the texts of colloquial Polish. During the analysis, first of all, attention is paid to showing of distinguishing between different lexical units founded on the same graphic shape. The selected research procedures include meaning of specific units as well as the functions they perform. In the further part of the article, the subject of the analysis are the distinctive features of the unit you know ('wiesz'). Besides, it is emphasized that apart from the function of referring to the common knowledge of the sender and recipient of the message, the lexical unit you know ('wiesz') participates in the implementation of textual addition mechanisms as well as confirmation mechanisms.

Keywords: lexical unit, colloquial communication, addition and confirmation mechanisms

Słowa kluczowe: jednostka leksykalna, komunikacja potoczna, mechanizmy potwierdzania i dodawania